

Nederland en het Indonesische nationalisme. De balans nog eens opgemaakt*

C. FASSEUR

In de zomer van 1941 verscheen onder redactie van W.H. van Helsdingen en H. Hoogenberk het boek *Daar wèrd wat groots verricht... Nederlandsch-Indië in de xxste eeuw*. Tal van geleerden - van Boeke tot Tinbergen - hadden er hun medewerking aan verleend. Ik kan de verleiding niet weerstaan om uit de prospectus waarmee de uitgeversmaatschappij Elsevier dit werk bij de Nederlandse boekhandel introduceerde een enkele passage aan te halen. Ze luidt als volgt¹:

Gewogen en te licht bevonden! Moge dit nimmer het oordeel zijn over ons volk, wanneer ooit door sterkere machten de vraag gesteld zou worden of wij recht hebben op een zelfstandig en onafhankelijk voortbestaan. Een der krachtigste argumenten in ons voordeel is de balans van ons koloniaal beheer. Wij hebben Indië ontgonnen als geen tweede land ter wereld; wij hebben er vrede en welvaart gebracht, de bevolking is onder onze leiding op Java vertienvoudigd, Indië is geworden een der eerste productielanden der Aarde. Met fierheid kunnen wij wijzen op hetgeen wij in Indië hebben tot stand gebracht.

En met die verkwikkende mengeling van bevlogenheid en zakelijkheid die soms zo typerend lijkt voor het Nederlandse volkskarakter besloot de uitgever zijn wervend woord aldus:

Moge de boekhandel beseffen, dat de uitgave, die hier aangeboden wordt, van groote nationale betekenis is en dat de in verhouding tot de uitvoering zeer lage prijs slechts bereikt kon worden door te rekenen met een groote oplage. Werkt daarom krachtdadig mee, zooals het goede vaderlanders past!

Ook al houdt men er rekening mee, dat het boek verscheen in het tweede oorlogs-

* Als voordracht gehouden op de jaarvergadering van het NHG op 29 oktober 1982.

1. Collectie-W.H. van Helsdingen (oud-voorzitter Volksraad), no. 16. Alle geraadpleegde archivalia bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage. De titel van het boek was uiteraard geïnspireerd door het gevleugeld woord van Coen - 'daer can in Indien wat groots verricht worden'. Van Helsdingen zelf had aanvankelijk gedacht aan: *Land van rust en vooruitgang*, maar hiertegen was door P.J. Gerke bezwaar gemaakt, omdat het woord 'rust' in kringen van Indonesische intellectuelen zo'n nare bijmaak had gekregen.

jaar, toen Nederland wèl en Indië niet, of beter nóg niet, bezet was, toen de wetenschap dat er nog steeds een vrij groter Nederland aan de evenaar lag alle goede vaderlanders een hart onder de riem kon steken, het neemt niet weg dat deze passage illustratief lijkt voor de weinig kritische wijze waarop men hier te lande voor de tweede wereldoorlog het Nederlandse koloniale bestuur beoordeelde. Ons land mocht dan maar een klein plekje zijn op de kaart van Europa, als koloniale mogendheid telde het in de wereld mee; zijn bestuur kon de vergelijking met elk ander overzees imperium glansrijk doorstaan. Die overtuiging dateerde niet van gisteren of eergisteren. Al in het midden van de negentiende eeuw had de Engelsman Money in zijn boek *Java, or how to Manage a Colony* aan zijn landgenoten het Nederlandse bestuur ten voorbeeld gesteld, zij het dat goed bestuur toen nog doorgaans, en zeker door Money, werd geassocieerd met het streven het overzeese bezit maximaal dienstbaar te maken aan de belangen van het moederland². Na 1900 had de gedachte van de voortreffelijkheid van het Nederlandse bestuur een nieuwe impuls gekregen door de ethische politiek, door de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* in 1918 omschreven als 'eerlijk, onbaatzuchtig bestuursbeleid door het moederland in het belang van land en volk der kolonie gevoerd'³. Een duidelijke echo daarvan klinkt nog door in het voorwoord waarmee in 1963 de *Commissie voor bronnenpublicatie betreffende de geschiedenis van Nederlandsch-Indië 1900-1942* het eerste deel van die reeks, dat over het onderwijsbeleid, opende⁴:

Het punt van uitgang, het jaar 1900 [, zo betoogde de commissie,] lag voor de hand. Omstreeks de eeuw-wisseling trad de Indonesische archipel in een nieuwe fase. De gedachte van de zedelijke roeping, door de troonrede van 1901 ingeluid, bracht een bestuursbeleid, dat meer stelselmatig dan te voren de verheffing van de inheemse bevolking in economisch, sociaal en cultureel opzicht beoogde. Het bedrijfsleven bloeide op en stelde daardoor de Indische regering in staat in ruimere mate dan voorheen uitgaven te doen ten nutte van de volkshuishouding in al haar geledingen.

Ook internationaal, met name van Franse en Engelse zijde, mocht het Nederlandse bestuur in Indië zich vóór de tweede wereldoorlog in een duidelijke waardering verheugen. Men denke slechts aan het werk van Angoulvant en dat van Furnivall, wiens vergelijking van het Britse bestuur in Birma met het Nederlandse

2. J.W.B. Money, *Java. Or, How to Manage a Colony, Showing a Practical Solution of the Questions Now Affecting British India* (2 dln.; Londen, 1861).

3. *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* (2^ddr., 8 dln.; 's-Gravenhage, 1917-1939) II, 419.

4. S.L. van der Wal, ed., *Het onderwijsbeleid in Nederlands-Indië 1900-1940. Een bronnenpublicatie* (Groningen, 1963) ix.

in Indonesië bepaald in het voordeel van het laatste uitviel⁵. Toch vielen in dit koor van lofprijzingen aan het einde van de jaren dertig al de eerste valse tonen te beluisteren. Bousquet, de Franse oriëntalist, publiceerde enkele uitermate kritische beschouwingen over de Nederlandse koloniale en Islam-politiek na een bezoek dat hij in 1938 aan Nederlands-Indië, het land van zijn jeugd, had gebracht⁶. John Gunther in zijn door tallozen gelezen boek *Inside Asia* haalde het Nederlandse onderwijssysteem over de hekel: 'the record of the Dutch in education is miserable'⁷. Deze ongunstige berichtgeving deed minister van koloniën Ch.J.I.M. Welter in april 1940 besluiten op zijn begroting gelden vrij te maken ten behoeve van de Nederlandse voorlichting in het buitenland, met name in de Verenigde Staten; het toenmalige Koloniaal Instituut te Amsterdam was bereid deze propagandistische activiteiten te verzorgen⁸. Door de Duitse inval kon dit voornemen echter niet tot uitvoering worden gebracht.

Maar de sluizen van de kritiek werden pas goed geopend na 1945. Ongetwijfeld is daarop het verloop van het dekolonisatieproces van invloed geweest. In dat opzicht sloeg ons land een pover figuur. De vruchteloze Nederlandse pogingen om zich te handhaven, waarbij men zelfs twee grote militaire acties niet schuwde, stonden in al heel schril contrast tot de haast geruisloze wijze waarop de Engelsen in Voor-Indië het bestuur overdroegen aan hun vroegere koloniale onderdanen. Al zouden vervolgens na die 'transfer of power' honderdduizenden doden vallen - een veelvoud van het aantal slachtoffers in het Nederlands-Indonesische conflict - de eerste verantwoordelijkheid daarvoor kon toch moeilijk bij de Britse raj worden gelegd. Ook nu weer was de vooroorlogse Nederlandse onderwijspolitiek, vooral de late ontwikkeling van het hoger en universitair onderwijs, een dankbaar mikpunt. Amerikaanse schrijvers als McTurnan Kahin⁹ wezen er ver-

5. C. Angoulvant, *Les Indes Néerlandaises; leur rôle dans l'économie internationale* (2 dln.; Parijs, 1926). J.S. Furnivall, 'Administration in Burma and Java. Some Points of Similarity and Contrast', *Handelingen Indisch Genootschap* ('s-Gravenhage, 1935) 341-356.

Tot hen die het Nederlandse bestuur lof toezwaaiden behoorde ook de bekende Engelse filosoof R.G. Collingwood. Hij meende althans bij een bezoek aan Java in 1938 een frappante gelijkenis ontdekt te hebben tussen de regeringsmethoden van de oude Romeinen en van onze landgenoten! Zie de *Java-Bode* van 22 november 1938 (ik dank deze laatste mededeling aan dr. W.J. van der Dussen te Nijmegen).

6. G.H. Bousquet, *La politique musulmane et coloniale des Pays-Bas* (Parijs, 1939). Zie voor de heftige reacties die Bousquets kritiek bij het ministerie van koloniën opriep: Verbaal 16-2-1940, X⁹, Kol. (Archief ministerie van koloniën 1900-1945) 576 (geheim).

7. John Gunther, *Inside Asia* (Londen, 1939) 364. Vergelijk Justus M. van der Kroef, 'Indonesian Nationalism Reconsidered', *Pacific Affairs*.XLV (1972) 52.

8. De stukken over deze kwestie zijn bijeengebracht in Kol. A 7576 (serie 'A-dossiers'). Voor 'voorlichting omtrent Nederlandsche overzeesche gebiedsdeelen in den vreemde' zou op de begroting van 1941 een som van f5.000,— worden uitgetrokken.

9. George McTurnan Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia* (Ithaca, 1952). Zie ook het weerwoord van I.J. Brugmans, 'Onderwijspolitiek' in: H. Baudet en I.J. Brugmans, *Balans van beleid. Terugblik op de laatste halve eeuw van Nederlandsch-Indië* (Assen, 1961) 153-169.

der op hoe nog in een ander opzicht het Nederlandse bestuur ongunstig bij het Amerikaanse in de Philippijnen of het Engelse in Voor-Indië leek af te steken. Dat was op het punt van de benadering van de nationalistische beweging. Terwijl andere koloniale mogendheden zich tijdens het interbellum, de periode tussen beide wereldoorlogen, bezonnen op de staatkundige vormgeving van hun rijk overzee en op de toekomst van de koloniale verhouding zou daarvan bij de Nederlanders nauwelijks sprake zijn geweest. Die kritiek is ook verwoord door Von Albertini in zijn lijvige werk over de dekolonisatie dat in 1966 verscheen. Na de verschillende koloniale stelsels met elkaar vergeleken te hebben, komt hij tot de slotsom, dat men zich in Nederland niet al te veel heeft bekommerd over de toekomstperspectieven. Men voorzag de dekolonisatie niet en ontwikkelde geen rijkskonceptie of -ideologie. Von Albertini schreef die houding toe aan de pragmatische instelling van onze landgenoten die het vraagstuk waaraan hij zijn boek wijdde in geen enkel opzicht als urgent zagen¹⁰.

In de jaren zestig was, wat ons land betrof, de geschiedenis van Indonesië nog het haast exclusieve domein van historici die het oude Indië uit eigen aanschouwing hadden gekend, daar veelal de beste jaren van hun leven hadden liggen en een grote betrokkenheid voelden bij 'het land dat verdween'¹¹. Hoe gevoelig zij waren voor kritiek op het vooroorlogse Indiëbeleid maakt Coolhaas' recensie van Von Albertini's boek in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* duidelijk. Coolhaas vroeg zich geprikkeld af of de schrijver iets tegen Nederlanders had en of hij niet, gevoelig voor de medeschuld die de Duitsers in de schoenen werd geschoven voor de wandaden van Hitler, nu eens wilde laten zien dat ook op anderen wel wat viel aan te merken¹². Vooral van dat laatste verwijt zal de Zwitser Von Albertini vreemd hebben opgezien!

Nu viel er op de voorstelling van zaken die hij had gegeven inderdaad het een en ander af te dingen. Het was niet zo, dat men in Nederland voor de oorlog geen gedachten heeft laten gaan over de staatkundige toekomst van Indië. Evenmin stonden de staatsrechtelijke ontwikkelingen stil. Een handboek over Indisch staatsrecht dat vandaag verschijnt, zo kon Welter in 1940 met enig recht van spreken opmerken, is morgen alweer op veel punten verouderd. En hij bracht in herinnering hoe men de laatste twintig jaar, met 'zenuwachtige haast' zoals hij het noemde, aan allerlei staatkundige constructies had gewerkt en nieuwe uitgedacht¹³. En droeg het driedelige werk van De Kat Angelino, in opdracht van het ministerie van koloniën geschreven en vervolgens met regeringssteun in het

10. R. von Albertini, *Dekolonisation. Die Diskussion über Verwaltung und Zukunft der Kolonien 1919-1960* (Keulen, Opladen, 1966) 560.

11. Vergelijk de titel van de gelijknamige brochure van J.W. Meijer Ranneft uit 1949.

12. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXX (1967) 553-554.

13. *Handelingen Tweede Kamer*, 27-2-1940, 1156.

Frans en Engels vertaald, om onze 'inlanderpolitiek' tegenover de wereld te verdedigen, niet een officiële ideologie uit, die van de synthese der culturen, van Oost en West, hoezeer verstoken van werkelijkheidszin ze achteraf ook mocht blijken te zijn¹⁴?

Toch zal de conclusie waartoe Von Albertini kwam vandaag de dag, nu wij meer afstand hebben kunnen nemen tot een zo door emoties beheerst proces als de dekolonisatie van Indonesië is geweest, vermoedelijk maar weinig bestrijding ontmoeten. Als de bronnenpublicatie die onlangs met het werk van de onvermoeibare Kwantes werd afgesloten, één ding heeft duidelijk gemaakt is het dat de Nederlandse opstelling tegenover het Indonesische nationalisme niet uitblonk door grote verbeeldingskracht, ja in veel opzichten star en fantasieloos is geweest. Zeker, er waren Nederlanders in verantwoordelijke posities aan wie dit verwijt van kortzichtigheid niet te maken viel. Snouck Hurgronje bijvoorbeeld had in 1923 in een geruchtmakend Gidsartikel de geschiedenis van ons bestuur gehekeld als een aaneenschakeling van gruwelijke misverstanden en gewaarschuwd voor de zondvloed die een komende generatie te wachten stond¹⁵. Ook gouverneur-generaal jhr. A.C.D. de Graeff was er in 1928 van overtuigd, 'dat wij staan voor een eendeloze steeds heftiger wordende strijd, waarin wij het op den duur zullen moeten afleggen'¹⁶. Hendrik Kraemer, afgevaardigde van het Nederlands Bijbelgenootschap, en pastoor F.G.J.M. van Lith, grondlegger van de Java-missie te Muntilan, zouden eveneens met haast profetische blik de toekomst voorspellen en aandringen op een tegemoetkomender houding tegenover het Indonesische nationalisme, waarvan zij de kracht en diepte zoveel eerder onderkenden dan op de ambtelijke bureaus te Batavia en Buitenzorg het geval was¹⁷. Kraemer was het ook die het boek van de 'dolende synthese-ridder' De Kat Angelino tot op de grond toe afbrak en hem vergeleek met een 'welwillende schoolmeester' die de nationalisten als een troep schooljongens behandelde¹⁸. E. Gobée, tenslotte, ad-

14. Zie voor de betrokkenheid van het departement bij de uitgave van A.D.A. de Kat Angelino, *Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië* (3 dln.; 's-Gravenhage, 1929-1930): Kol. A 7653. Zo werd de schrijver speciaal voor het werk vrijgesteld. De uitgever, Martinus Nijhoff, kreeg f7.350,— subsidie. Ook de Franse en Engelse vertaling van De Kat Angelino's boek kwamen voor rekening van het departement. Ook van Japanse zijde - veeg teken! - werd in 1932 belangstelling getoond voor een vertaling.

15. C. Snouck Hurgronje, 'Vergeten jubilé's', *De Gids*, LXXXVII (1923) IV, 61-81.

16. Jhr. A.C.D. de Graeff aan J.P. graaf van Limburg Stirum, 5 mei 1928 in: S.L. van der Wal, ed., *De Volksraad en de staatkundige ontwikkeling van Nederlands-Indië* (2 dln.; Groningen, 1964-1965) II, 50.

17. B.J. Brouwer, *De houding van fdenburg en Colijn tegenover de Indonesische beweging* (Kampen, 1958) 107, 112. Zie voor de figuur van H. Kraemer nog: S.C. graaf van Randwijck, *Handelen endenken in dienst der zending. Oegstgeest 1897-1942* (2 dln.; 's-Gravenhage, 1981) I, 345-351. Voor de betekenis van de missie voor de nationalistiche beweging: Jan Bank, *Katholieken en de Indonesische revolutie* (Alphen a/d Rijn, 1983).

18. H. Kraemer, 'Het boek van De Kat Angelino', *Koloniale Studiën*, XV (1931) I, 379, 389.

visie voor inlandse zaken, maakte in 1934 geen geheim van zijn overtuiging 'dat we hier wel op een minder eervolle wijze moeten verdwijnen als de tijd daar is' en voorspelde, onder verwijzing naar de ontwikkelingen in de Philippijnen en Brits-Indië, dat de vrijheidsdrang van de Indonesiërs uiteindelijk door niets te keren zou zijn¹⁹. Zij waren echter roependen in de woestijn; zij begrepen de tekenen van hun tijd zonder zelf begrepen te worden.

Het is mijn bedoeling in het vervolg van mijn betoog stil te staan bij enkele aspecten van de nationalistische beweging en het Nederlandse antwoord daarop. In het bijzonder wil ik ingaan op de vraag, waarom de Nederlandse autoriteiten - ambtenaren en politici - die verantwoording droegen voor het vooroorlogse beleid zich zo weinig gelegen hebben laten liggen aan de ontwikkelingen in andere koloniaal bestuurde gebieden, met name India en de Philippijnen. Waarom zijn zij het gesprek met de nationalistten over de toekomst van de koloniale verhouding nooit aangegaan?

Later dan in andere delen van Azië maar niet minder onafwendbaar kwam in het eerste kwart van deze eeuw ook in Nederlands-Indië een moderne nationalistische beweging op. 'Modern' omdat zij haar doeleinden trachtte te verwezenlijken met Westerse denkbeelden en methoden, omdat zij het Westen met Westerse wapens bestreed; 'nationalistisch' omdat men bij alle onderlinge meningsverschillen zich vóór alles keerde tegen het koloniale systeem, de vreemde overheersing²⁰. Kern van het nationalistische streven was het verlangen over eigen lot te beschikken, de wens zoals het in een nota van de Indische regering in 1921 werd gesteld

zichzelf te zijn, eigen zaken te bedisselen, door eigen mannen geregeerd te worden^ ook al zou het duidelijk zijn, dat de algemene toestand daardoor minder werd dan onder vreemd bewind²¹.

Ongetwijfeld heeft de uitbreiding van het Westers onderwijs sterk bijgedragen tot de groei van dat nationaal besef, tot de overtuiging één natie te vormen²². Ze was waarschijnlijk een belangrijker factor dan enig andere die met die voor de tijdge-

19. R.C. Kwantes, *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië* (4 dln.; Groningen, 1975-1982) IV, 303-304.

20. Vergelijk J.M. Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië in de jaren 1930 tot 1942* ('s-Gravenhage, 1953) 8-19.

21. Aangehaald bij Pluvier, *Overzicht*, 9. Typerend is ook de uittaling van Agus Salim in *De Socialist van 19 oktober 1929* dat de gehele georganiseerde nationalistische beweging de doelstelling 'Indonesië los van Holland' onderschreef in de betekenis van: volkomen onafhankelijkheid van Hollandse heerschappij zonder voorbehoud.

22. Zo nam tussen 1905 en 1913 het aantal eersteklasscholen toe van 43 tot 77; het aantal tweedeklasscholen van 245 tot 717; vergelijk H.T. Colenbrander en J.E. Stokvis, *Leven en arbeid van mr. C. Th. van Deventer* (3 dln.; Amsterdam, 1916-1917) II, 406. Een belangrijke mijlpaal in de ontwikkeling was verder de oprichting van de Hollands-Inlandse school in 1914.

noot zo verrassende groei van het nationalisme in verband werd gebracht. Draagster van de nationalistische idee was de Indonesische jeugd. Jeugdorganisaties als Jong-Java, de Jong Sumatranen Bond, Jong Minahassa, Jong Indonesia en andere aanschouwden het levenslicht binnen de muren van de middelbare scholen²³. De Indonesische jeugd werd zich door het onderwijs scherp bewust van de diepe vernedering onvrij te zijn, ze zag de ellende van de massa om zich heen die zij terecht of ten onrechte toeschreef aan de koloniale overheersing. Die jeugd voelde, voor zover zij Westerse scholen bezocht, de pijnlijke sensatie van nationale en raciale achterstelling in het leven van alledag. Zij bestudeerde, om een exponent van dat jonge Indonesië, Hatta, te citeren, de rassentegenstelling niet uit geleerde boeken maar op de eigen huid²⁴. Diezelfde Hatta heeft betoogd - het is een interessante hypothese - dat het ijveren voor het onafhankelijkheidsideaal door Indonesische jongeren die Westerse scholen bezochten ook een onuitgesproken protest was tegen de onoprechtheid van hun vaders. Die vaders behoorden immers gewoonlijk tot de hogere en lagere adel, de priyayi's. Zij waren dienstbaar gemaakt aan het koloniale bestuursapparaat, zij hadden zich tot werktuig van de koloniale overheerser laten vernederen²⁵. Tenslotte maakte die jeugd op de Hollands-Inlandse school kennis met het Nederlandse geschiedenisonderwijs. Al ontbraken in de schoolboekjes Indonesische vrijheidshelden, een Willem van Oranje of een Wilhelm Teil waren nuttige plaatsvervangers. Zij inspireerden door het vrijheidsideaal waarvoor zij gestreden hadden, door de volharding waarmee zij zich tegen de vreemde overheersers van hun tijd hadden gekeerd²⁶.

'AHe jongeren die een Westersche opleiding hebben gehad, zijn zonder uitzondering vurige nationalist en hun aantal neemt jaar voor jaar toe', zo schreef in 1928 gouverneur-generaal De Graeff²⁷. Een conservatieve bestuursambtenaar als de resident J.J. van Helsdingen viel hem daarin bij: 'De inlandsche jeugd, die de lagere school doorlopen heeft, droomt van vrijheid'²⁸.

Het belangrijke aandeel van de jeugd in de nationalistische beweging gaf deze een radikaliteit en onstuimigheid die de Nederlandse bestuursambtenaren veraste en hen tegelijk in hun paternalistische overtuiging stijfde. Ik sprak zoeven van een generatieconflict tussen de Indonesische jongeren en hun opvoeders. Dat

23. Vergelijk Mohammad Hatta, *Verspreide geschriften* (Djakarta, 1952)211.

24. *Ibidem*, 213.

25. *Ibidem*, 212.

26. *Ibidem*, 214-215; zie ook John Ingleson, *Perhimpunan Indonesia and the Indonesian National Movement 1923-1928* (Monash, 1975) 5.

27. Van der Wal, *Volksraad*, II, 49.

28. Kwantes, *Ontwikkeling nationalistische beweging*, II, 544. Vergelijk de uitspraken van de directeur van onderwijs en eredienst K.F. Creutzberg uit 1920, Van der Wal, *Volksraad*, I, 378. Volgens Creutzberg waren de meer ontwikkelden onder de inheemse bevolking vrijwel zonder uitzondering in hart en nieren nationalist en in beginsel gekant tegen het uitheemse bestuur.

conflict bestond ook in ander opzicht. Het verschil in leeftijd alleen al maakte het voor de leidinggevende Nederlandse ambtenaren, die gewoonlijk op een lange staat van dienst konden bogen, moeilijk hun Indonesische tegenspelers als gelijkwaardig te zien; het waren en bleven 'jongelui' die nog veel hadden te leren: Soetomo was 20 jaar toen hij bij de oprichting van de Boedi Oetomo werd betrokken; Semaoen was even oud toen hij de leiding van de communistische partij van Indonesië in handen kreeg; zijn opvolger Tan Malakka was 24; Soekarno was 29 jaar toen hij in 1930 terecht moest staan; Sjahrir en Hatta waren respectievelijk 25 en 32 jaar op het moment van hun verbanning naar Boven-Digoel. De verhouding voorgd-pupil, grondtoon van de ethische politiek, kreeg er des te zwaarder accent door.

In de negentiende eeuw was het koloniaal bezit als een 'recht' gezien, de koloniale band verdedigd met een beroep op het Nederlandse belang. De aanhangers van de ethische politiek keerden deze uitgangspositie om: Wat vroeger een recht was, werd in het vervolg een, al dan niet van Godswege aan het Nederlandse volk opgelegde, verplichting. Waar voorheen het Nederlandse eigenbelang de toetssteen was geweest, werd voortaan de bevordering van het geestelijk en stoffelijk welzijn van de volken van de archipel richtsnoer²⁹. Materialistische overwegingen - 'wingewesten', 'batige saldo's' - waarmee het koloniaal bezit in een vroeger tijdvak was gerechtvaardigd, werden verdrongen door immateriële, om niet te zeggen metafysische: het geloof in een door de historie aan Nederland gegeven opdracht om de vele volken waarover het de heerschappij voerde tot hogere ontwikkeling en beschaving te brengen, ook in staatkundig opzicht. Omineuze woorden als 'plicht' en 'verantwoordelijkheid' deden hun intrede in de gedachtenwisseling over de toekomst van de koloniale verhouding; ze zouden nog na de tweede wereldoorlog een noodlottige invloed uitoefenen op de Indië-politiek. 'Nederland kan zich van zijn verantwoordelijkheid tegenover Indië niet ontdoen', was een zin die Van Mook, en niet alleen hem, in de mond bestorven lag³⁰.

In de ethische politiek die zoveel nadruk legde op de voorgdij- en opvoedingsge-

29. Vergelijk de benadering van het koloniale vraagstuk in het door H.H. van Kol opgestelde ontwerp-program van de SDAP voor de koloniale politiek (1901): 'Het behoud onzer koloniën is geen recht maar een *plicht* geworden' (aangehaald bij C. Fasseur, ed., *Geld en geweten* (2 dln.; Den Haag, 1980) 1, 213). Zie ook minister van koloniën A.W.F. Idenburg, *Handelingen Tweede Kamer*, 8-4-1919, 2082-2083: 'Voor mij staat het koloniaal bezit in het licht van een plicht die ons van Godswege is opgelegd, om die volkeren van den archipel in geestelijk, stoffelijk en staatkundig opzicht op te leiden tot een hooger peil'.

30. Van Mook gebruikte deze uitdrukking in de discussie in de ministerraad over de 7 decemberrede van koningin Wilhelmina, vergelijk C. Fasseur, 'Een wissel op de toekomst: de rede van koningin Wilhelmina van 6/7 december 1942' in: F. van Anrooij, e.a., ed., *Between People and Statistics. Essays on Modern Indonesian History Presented to P. Creutzberg* (Den Haag, 1979) 274.

dachte paste een zelfstandig Indië als doelstelling zeer wel; het was er zelfs tot op grote hoogte de legitimatie van.

Wij zijn de voogden geworden dier millioenen, wier lot in onze hand is gesteld, [schreef Van Kol in 1901 in een typerende passage³¹] door een rechtvaardig en eerlijk bestuur moeten wij hun vertrouwen winnen, hunne welvaart bevorderen... wij moeten het kind opvoeden tot een man. En eenmaal man geworden, zal de Inlander onzer Oost-Indische koloniën op eigen beenen kunnen staan, de volwassene zal geen steun meer nodig hebben, de rijp geworden vrucht zal afvallen van den boom. Dan, maar ook eerst dan, is het uur zijner volledige *autonomie* geslagen, dan is onze tijd voorbij, onze taak volbracht...

Dat de koloniale verhouding een tijdelijk karakter had, wie zou het omstreeks 1918 - het jaar waarin de Indische Volksraad werd ingesteld - nog hebben willen of durven ontkennen? Van Limburg Stirum in zijn door hemzelf geschreven rede bij de opening van de eerste Volksraad sprak van een verantwoordelijke regeling in Nederlands-Indië als einddoel van de weg die met de instelling van de raad was ingeslagen³². Zij geruchtmakende november-beloften openden een uitzicht op nog veel verder gaande hervormingen. Maar ook minister van koloniën Idenburg die zich veel behoedzamer opstelde erkende in de Tweede Kamer in 1919 volmondig dat de koloniale figuur niet de laatste kon zijn³³. Zelfs Colijn die slechts met grote aarzeling voor de wet tot instelling van de Volksraad had gestemd, meende in 1920 dat

het eenige doel van ons koloniaal bestuur in de opvoeding van de Indische volken tot een zelfstandig volksbestaan [is gelegen]; in het ernstig streven daarnaar vindt het koloniaal bezit zijn rechtvaardiging³⁴.

Verwijzingen naar het eigen nationale verleden ging men daarbij niet uit de weg. Zo meende Van Limburg Stirum optimistisch dat de vrijheidsliefde die van het Nederlandse volk een sprekende karaktertrek zou zijn, onze bestuursvoering voor ontarding in bedilzucht zou behoeden en sprak De Graeff in 1926 openlijk zijn 'eerbied' uit voor hen die de nationalistische idealen nastreefden; 'ik zou geen rechtgeaard Nederlander zijn als het anders was'³⁵.

Maar die sympathie voor het inheemse zelfstandigheidsstreven was er wel één binnen nauwe grenzen. De ethische politiek ging mank aan innerlijke tegenstrij-

31. Fasseur, *Geld en geweten*, I, 213.

32. Van der Wal, *Volksraad*, I, 599.

33. *Handelingen Tweede Kamer*, 8-4-1919, 2083.

34. H. Colijn, *Toevende dageraad* (Amsterdam, 1920) 28.

35. Van der Wal, *Volksraad*, II, 600; Kwantes, *Ontwikkeling nationalistische beweging*, II, 462 (in de vergadering van de Volksraad van 7 september 1926).

digheid. Zij bracht, om haar hooggestemde idealen te verwezenlijken, niet minder maar meer Europese bestuursinmenging, niet een inkrimping maar een uitbreiding en intensivering van de Nederlandse heerschappij. En die bestuursbemoeienis was al zo groot! Zij was de erfenis van het cultuurstelsel, toen het Nederlandse gouvernement in de Javaanse dorpseconomie had ingegrepen om de exportproductie te stimuleren. Van het centraal bestuur had Baud in 1846 met recht kunnen zeggen gaat alles uit. 'Het beveelt alles, het regelt alles, het controleert alles'³⁶. Buitenlanders die Java bezochten viel, al vóór het begin van de ethische politiek, die alom tegenwoordigheid van het Europese bestuur op als een verschijnsel dat karakteristiek was voor het Nederlandse koloniale systeem. 'Java est trop gouvernée', schreef de Fransman Chailley-Bert in 1900³⁷. Zijn ongevraagd advies, om toch meer over te laten aan de inheemse hoofden en minder alles zelf te willen doen, werd echter in de wind geslagen. Een te snelle Indianisatie van het bestuur paste niet in de ethische politiek. Een Van Deventer kon zo in één adem en het ontwakken van de 'schone slaapster Insulinde' toejuichen en met warmte een pleidooi houden om Indonesiërs, ook als zij het vereiste grootambtenaarsexamen hadden afgelegd, te weren uit het Europees binnenlands bestuur³⁸. De strikte toepassing van het raskriterium op dit terrein, het vasthouden aan twee hermetisch van elkaar gescheiden bestuurskorpsen, heeft onder de politiek gematigde Indonesiërs, die het denkbeeld van samenwerking met Nederland niet bij voorbaat afwezen, veel kwaad bloed gezet; toch heeft men er tot 1942 onverkort aan vastgehouden³⁹. Hoe anders was in dat opzicht de ontwikkeling in Brits-Indië! Daar was de Indian Civil Service geen exclusief blank keurkorps en maakte de Indianisering vooral na 1930 snelle vorderingen, zodat tien jaar later ongeveer evenveel Britten als Indiërs daarvan deel uitmaakten⁴⁰. Ethische richting en nationalistische beweging lagen niet in eikaars verlengde; zij stonden veeleer haaks op elkaar. De afstand die ethici en conservatieven van elkaar scheidde, in hoe uiteenlopende geest het onderwijs voor Indische bestuurs-

36. Minister van koloniën J.C. Baud aan gouverneur-generaal J.J. Rochussen, 21 maart 1846 (semi-officieel). Archief ministerie van koloniën 1814-1849, Kol. 4580.

37. J. Chailley-Bert, *Java et ses habitants* (3e dr.; Parijs, 1907) 323.

38. Colenbrander-Stokvis, *Van Deventer*, II, 214. Een voorstel van de Indische regering, in 1904 aan het ministerie van koloniën gedaan, om een gedeelte van de taak van de Europese assistent-residenten en controleurs over te dragen op inlandse ambtenaren (waarmee dan tevens aanzienlijke bezuinigingen zouden worden verkregen op de som die aan salarissen, pensioenen, overtochtscosten etc. werd betaald) strandde op het verzet in Nederland. Zo meende de Raad van State in zijn advies van 4 juli 1906, no. 76, dat het toezicht onverdeeld in handen van het Europese bestuur moest blijven, omdat 'de karaktertrekken van het inlandsche ras mede brengen dat inlandsche hoofden toezicht *behoeven* maar voor het uitoefenen van toezicht niet deugen'; Verbaal 28-7-1906, no. 10, Kol. 395.

39. Vergelijk S.L. van der Wal, 'Het raskriterium en het overheidsbeleid in Nederlands-Indië', *Internationale Spectator*, XX (1966) 845-847.

40. R. von Albertini, *Europäische Kolonialherrschaft 1880-1940* (Zürich, 1976) 30.

ambtenaren te Leiden en Utrecht gegeven mocht worden, was in de praktijk van 'de bestuursvoering minder groot dan het op het eerste gezicht kon schijnen.

Van het Indonesische nationalisme is wel gezegd, dat zijn betekenis voor de toenmalige Indische samenleving in de na de tweede wereldoorlog verschenen literatuur overschat zou zijn. Om die reden zou bijvoorbeeld een vergelijking met de nationalistische beweging in Brits-Indië niet opgaan⁴¹. De nationalisten in Indonesië waren inderdaad hopeloos verdeeld; men denke slechts aan de tegenstelling tussen Islamitische en niet-Islamitische, tussen coöperatieve en non-coöperatieve partijen. De Nederlanders lieten hen bovendien weinig speelruimte. In veel sterkere mate dan de Engelsen leken zij geobsedeerd door het streven naar 'rust en orde', hetgeen een Indonesisch nationalist eens deed verzuchten, dat hij na de onderwijzers, leraren en professoren de Nederlanders alleen nog maar als politieambtenaren had ontmoet⁴². Systematisch werden de nationalistische leiders waarin het gouvernement voor zichzelf een bedreiging zag de een na de ander geïnterneerd en anders dan Gandhi werden zij niet na enkele jaren weer op vrije voeten gesteld. In 1940 zaten in Boven-Digoel in Nieuw-Guinea nog 380 geïnterneerden vast - lang niet allen communisten! - waarvan meer dan veertig pas in de twee voorafgaande jaren naar dat interneringsoord waren opgezonden⁴³. Hoewel pas laat aan zijn marsroute begonnen, had het Indonesische nationalisme echter niet minder ambitieuze doelstellingen dan vergelijkbare bewegingen elders in Azië. De eis van een geheel onafhankelijke staat is bijvoorbeeld door de georganiseerde nationalistische beweging in Indonesië eerder geuit dan in India⁴⁴. Juist deze radikaliteit was echter ook haar zwakte. Onder de toenmalige omstandigheden streefden de Indonesische nationalistten een volkomen onbereikbaar ideaal na. Het ontbrak hen aan concrete doelen van bescheidener allure die op korte termijn te verwezenlijken waren.

Anderzijds ontbrak bij het Nederlandse bestuur de bereidheid wezenlijke concessies te doen aan de nationalistische aspiraties. Uitgangspunt was dat de Nederlandse leiding 'voor een onafzienbare toekomst' nog niet kon worden gemist⁴⁵.

41. Vergelijk I. Schöffers, 'Dutch "Expansion" and Indonesian Reactions: Some Dilemmas of Modern Colonial Rule (1900-1942)' in: Fasseur, *Geld en geweten*, II, 10-11.

42. P.J.A. Idenburg, 'Het Nederlandse antwoord op het Indonesisch nationalisme' in: *Balans van beleid*, 143.

43. Verbaal 24-4-1940, U 25, Kol. 582 (geheim).

44. De Partai Nasional Indonesia van Sukarno sprak zich vanaf haar oprichting in 1927 uit voor onmiddellijke onafhankelijkheid van Indonesië; de Congres-partij nam in een eind 1928 aangenomen resolutie nog genoegen met de dominion-status. Zie verder John Ingleson, *Road to Exile. The Indonesian Nationalist Movement* (Singapore, 1979) 90.

45. Vergelijk Kwantes, *Ontwikkeling nationalistische beweging*, III, 99, noot 11.

Het denkbeeld van een onafhankelijk Indië heeft dan ook nooit onderwerp van ernstige overweging uitgemaakt. Dat denkbeeld lag, zoals Idenburg in 1919 zei, 'buiten den gezichtseinder der praktische politiek' en daar is het gebleven⁴⁶. Weliswaar konden de nationalistinnen die dat ambieerden zich over de staatkundige toekomst van hun land uitspreken in de Volksraad, maar zij moesten dat doen met inachtneming van de door het gouvernement vastgelegde spelregels en die sloten elke discussie over de positie van het Nederlandse gezag uit⁴⁷.

Gouverneur-generaal De Jonge zei het al heel onomwonden op een regentenconferentie in Oost-Java in 1933. Hij deelde zijn gehoor mee, dat hij niet door de koningin was uitgezonden om nu of later over onafhankelijkheid onderhandelingen te openen. 'Men praat toch ook niet gezellig met iemand, wien men den hals wil afsnijden, wanneer en hoe men die bewerking zal toepassen'. Het gesprokene op politieke vergaderingen deed hij af als 'gebral'. De werkelijke inlandse beweging, zo meende De Jonge, bestond uit het werk dat de ambtenaren van het inheemse binnenlands bestuur - gesteund door het Europese BB - deden tot bevordering van de welvaart der bevolking en de verhoging van het ontwikkelingspeil. 'Daarvoor moet men bij de zoogenaamde volksleiders niet zijn'⁴⁸.

Zoals de afwijzing van de petitie-Soetardjo in 1938 duidelijk maakte, viel er echter evenmin te praten over zelfstandigheid voor Indië met behoud van het rijksverband. Weliswaar wilde minister Welter in februari 1940 in de Tweede Kamer wel erkennen, dat de zelfstandigheid van Nederlands-Indië binnen het rijksverband 'einddoel' van de Nederlandse staatkunde was, maar dit doel behoorde 'geleidelijk en met inachtneming van de feitelijke omstandigheden' te worden nagestreefd⁴⁹. De gedachte dat, zoals de petitie gevraagd had, Nederlanders en Indonesiërs zich op voet van gelijkgerechtigdheid over de staatkundige toekomst van Indië konden uitspreken was voor de Nederlanders onaanvaardbaar. Het enkele feit alleen al, dat het bijeenroepen van zo'n conferentie in strijd was met het geldende Nederlandse staatsrecht maakte het verzoek niet voor inwilliging vatbaar⁵⁰. Deze legalistische benadering van machtspolitieke vraagstukken zou de Nederlanders ook na de tweede wereldoorlog ernstig parten spelen. Bovendien leek de petitie-Soetardjo in veel Nederlandse ogen een miskenning van de ingrijpende veranderingen die zich de laatste twintig jaar in de staatkundige verhou-

46. Van der Wal, *Volksraad*, I, 605.

47. Vergelijk de regeringsgemachtigde voor algemene zaken bij de Volksraad, W.G. Peekema, *Handelingen Volksraad*, 25-7-1933, 529; zie verder Kwantes, *Ontwikkeling nationalistische beweging*, II, 100, noot 11 (vervolg).

48. Kwantes, *Ontwikkeling nationalistische beweging*, IV, 83.

49. *Handelingen Tweede Kamer*, 27-2-1940, 1155; vergelijk *Bijlagen Handelingen Tweede Kamer*, 1939-1940, 4/76 (memorie van antwoord begroting van Nederlands-Indië voor 1940) 324.

50. Vergelijk de overwegingen van het Koninklijk Besluit van 16 november 1938, waarbij de petitie werd afgewezen; Van der Wal, *Volksraad*, II, 394.

ding tussen Nederland en Indië voltrokken zouden hebben. Mocht men Welter in 1938 geloven, dan was de koloniale verhouding zelfs al sedert een reeks van jaren geliquideerd⁵¹! Op de instelling van de Volksraad in 1918 waren de grondwetsherziening van 1922 en de totstandkoming van de wet op de Indische staatsregeling van 1925 gevolgd. Aan deze veranderingen had de wens ten grondslag gelegen om de inheemse bevolking van Nederlands-Indië meer invloed toe te kennen op het bestuur. In de eerste plaats door een hervorming van de landsregering; in de tweede plaats door decentralisatie van bestuurstaken⁵².

Waar mondde al deze legislatieve arbeid in uit? Voor zover het de centrale regeringsorganen betrof, versterkte de nieuwe staatsregeling ten hoogste de positie van de gouverneur-generaal tegenover het opperbestuur, terwijl de Volksraad een tamelijk machteloos lichaam bleef. Veelbelovender leek aanvankelijk de decentralisatiepolitiek, waarnaar al vóór de instelling van de Volksraad de belangstelling was uitgegaan.

De vorming van plaatselijke en regionale vertegenwoordigende lichamen, waaraan bepaalde bevoegdheden waren toegekend, zou een leerschool voor de bevolking kunnen openen, die de wens naar meer zelfstandigheid kon bevredigen zonder dat voorshands de Nederlandse machtspositie in het centrum werd aangetast. Vooral bij de anti-revolutionaire partij sloeg dit denkbeeld aan. Die partij drukte als geen andere haar stempel op de koloniale politiek van ons land; tussen 1900 en 1940 werd het ministerie van koloniën vijftientig jaar geleid door een bewindsman van anti-revolutionairen huize! Een baaierd van voorstellen en regelingen, te beginnen met Idenburgs decentralisatiewetgeving van 1903, werd over Indië uitgestort⁵³.

Het resultaat was een staatkundig doolhof, een lappendeken, van gemeenteraden, regentschapsraden, provinciale raden en groeps-gemeenschapsraden. Daarnaast won het streven veld om inlandse zelfbesturen die onder de wielen van de historie waren geraakt weer te herstellen, hetgeen bijvoorbeeld leidde tot de restauratie van enkele Balise vorstenrijkjes in 1928⁵⁴.

Deze staatsopbouw moest tenslotte in de gedachtengang van de decentralisten

51. *Handelingen Tweede Kamer*, 1-3-1938, 1259. Volgens Welter was de koloniale verhouding beëindigd bij de inwerkingtreding van de wet op de Indische staatsregeling in 1926.

52. Vergelijk A.J.R. Heinsius en W.W. Brouwer, *Handelingen over de grondwetsherziening van 1922... en over de wet op de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië van 1925 (Indische Staatsregeling)* (4 dln.; 's-Gravenhage, 1937) I, 1 en II, 8; zie ook *Handelingen Eerste Kamer*, 18-4-1929, 627.

53. Vergelijk Ph. Kleintjes, *Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië* (5^e dr.; Amsterdam, 1929) II, 2-14.

54. Vergelijk *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, IV, 826; zie ook F.H. Visman, 'Herstel van zelfbesturen', in: *Koloniale Studiën*, XII (1928).

uitlopen op een federaal georganiseerd Nederlands-Indië. 'Wanneer men', zo zei Idenburg in 1919 in de Tweede Kamer⁵⁵,

zich voor den geest stelt ons gansche eilandenrijk met die tallooze eilanden, met die vele volken, onderling zoo verscheiden, met die veelheid van talen, met die verscheidenheid van ontwikkeling en zich dan afvraagt of dat beeld is het prototype van den eenheidsstaat, dan zal men zeggen: Neen, de natuurlijke ontwikkeling van dat beeld voert naar de vorming van in ras, in ontwikkeling eenigermate homogene, groote zelfstandige gebieden, die door een federatieve band kunnen worden samengebonden!

Van Mook had het na 1945 niet fraaier kunnen formuleren.'

Toch eindigde ook de decentralisatiepolitiek in een mislukking. Een van haar fervente voorstanders, Colijn, die in deze politiek middel had gezien om een verdere machtsoverdracht in het centrum te voorkomen, moest in 1929 erkennen, dat de uitkomsten voor Java 'bloedarm' waren, om van het verdere Indië maar helemaal te zwijgen⁵⁶. De nationalistisch voelende Indonesiërs vonden in het werk in de lokale raden maar weinig bevrediging voor hun heel wat hoger reikende aspiraties. Daarbij was de feitelijke macht van de raden zeer beperkt doordat zij niet over voldoende eigen geldmiddelen konden beschikken. Tenslotte bleken de centrale ambtelijke diensten en organen slechts weinig genegen een deel van hun macht af te staan. Voor Indië kwam daar als extra complicatie bij, dat de bestuurs hervorming in hoofdzaak tot Java beperkt bleef, zodat, indien men voor dit eilandterritoir tot een wezenlijke ontmanteling van allerlei centraal beheerde diensten zou hebben besloten, die diensten toch hadden moeten blijven voortbestaan voor het overige Nederlands-Indië, met alle kostbare doublures, interne wrijvingen en competentiegeschillen van dien⁵⁷. Pas de algehele liquidatie van het Nederlandse bestuur tijdens de Japanse bezetting maakte na 1945 de weg vrij voor een federaal georganiseerd Indonesië, dat echter, te zeer een Nederlands maaksel en wapen in de strijd tegen de Republiek, geen lang leven beschoren zou zijn.

In hoeverre hebben de ontwikkelingen in Brits-Indië en de Philippijnen tijdens het interbellum de Nederlandse opstelling tegenover het Indonesische nationalisme beïnvloed? Ook Groot-Brittannië en de Verenigde Staten werden immers en zelfs eerder dan Nederland met het vraagstuk van de toekomst van hun koloniale heerschappij geconfronteerd. Bij herhaling werden de gebeurtenissen daar door de Indonesische nationalisten aan de Nederlanders ten voorbeeld gesteld.

De meest principiële benadering was wel die der Amerikanen. Zij hadden zich

55. *Handelingen Tweede Kamer*, 8-4-1919, 2085.

56. H. Colijn, *Geen rust maar bezinning* (Amsterdam, 1929) 50-51.

57. Zie voor een samenvatting van deze bezwaren: Van der Wal, *Volksraad*, II, 246-247, noot 1.

van meet af aan op het standpunt gesteld, dat zij géén koloniale macht waren, ondanks Kiplings aansporing aan het Amerikaanse adres in zijn beroemde gedicht van 1899 om de 'white man's burden' te helpen dragen. In 1916 werd bij de Jones Act aan de Filippijnen binnen afzienbare tijd onafhankelijkheid beloofd, namelijk 'as soon as a stable government can be established'⁵⁸. Deze wet schonk het land een grote mate van interne autonomie, een op Amerikaanse leest geschoeide volksvertegenwoordiging en een regering van inheemsen onder Amerikaans toezicht. De volgende stap was de uitroeping in 1935 van een semi-onafhankelijk Filippijns gemenebest met een eigen constitutie en de belofte van algehele onafhankelijkheid na tien jaar. De Amerikaanse gouverneur-generaal maakte plaats voor een gekozen president, Manuel Quezon.

In Brits-Indië werd een nieuwe bladzijde opgeslagen met de bekende verklaring van Montagu, waarbij, naast een versnelde Indianisering van het bestuursapparaat,

the gradual development of self-governing institutions with a view to the progressive realization of responsible government in India as an integral part of the British Empire

in het vooruitzicht werd gesteld⁵⁹. Deze verklaring, door Von Albertini met enige overdrijving gekenschetst als een soort dekolonisatieprogramma voor India, bevatte weliswaar nog niet de belofte van toekenning van de Dominion-status, maar leidde wel een periode van staatkundige hervormingen in. De verantwoordelijkheid voor het bestuur op provinciaal niveau viel op den duur toe aan Indiase ministers die verantwoording schuldig waren aan gekozen parlementen. Belangrijker misschien nog was dat de Government of India Act van 1919 ook de continuïteit van het staatkundig ontvoogdingsproces verzekerde door de bepaling dat na tien jaar een commissie zou moeten gaan studeren op verdere staatsrechtelijke hervormingen. Deze commissie toog al in 1927 onder voorzitterschap van Sir John Simon (ook Attlee maakte er deel van uit) aan het werk. Haar eindrapport gaf de stoot tot drie Ronde-Tafel-Conferenties te Londen over de toekomst van India. Aan de tweede conferentie, die van 1931, nam ook Gandhi deel. Al werd de conferentie geen succes en Gandhi korte tijd later opnieuw gevangen gezet, de Britse bereidheid om de nationalistische beweging tenminste serieus te nemen en haar op het hoogste niveau als gelijkwaardige gesprekspartner te aangaan, was daarmee overtuigend gedemonstreerd.

Idenburg heeft in zijn uitnemend opstel in *Balans van beleid* over het Indonesische nationalisme en het Nederlandse antwoord daarop opgemerkt hoezeer Ne-

58. Von Albertini, *Dekolonisation*, 542.

59. Von Albertini, *Dekolonisation*, 80; R.J. Moore, *Liberalism and Indian Politics 1872-1922* (Londen, 1966) 115.

derland op den duur zijn verhouding tot Nederlands-Indië als een exclusief Nederlandse aangelegenheid is gaan zien⁶⁰. Het is inderdaad opvallend hoe weinig invloed van de ontwikkelingen in de Brits en Amerikaans bestuurde koloniale gebieden in Azië is uitgegaan op de meningsvorming in Nederlandse kring.

Wat de Philippijnen betrof, men beschouwde dit naburige eilandrijk niet als bruikbaar vergelijkingsmateriaal, laat staan als een voorbeeld waaraan men zich zou kunnen of moeten spiegelen. Idenburg senior meende in 1919 als minister van koloniën dat elke vergelijking reeds daarom mank ging, omdat de Philippijnen nu eenmaal eeuwenlang de invloed van het christendom hadden ondergaan. Bovendien zou wat op de Philippijnen geschiedde nog maar een experiment zijn, dat aan de ervaring moest worden getoetst⁶¹. Nog heel wat ongenueanceerder had Colijn zich drie jaar eerder in de New York Times uitgelaten over de Jones Act. Bogend op zijn veeljarige kennis van land en volk van Nederlands-Indië, die zozeer met die der Philippijnen zouden overeenkomen, had hij onder andere gesteld 'dat het bruine ras de vereischte karaktereigenschappen mist om zijn leden als op zichzelf staande regeeringspersonen te laten optreden'. Zijns inziens zou het minstens een halve eeuw duren voordat de Philippijnse bevolking inderdaad rijp kon worden geacht om zichzelf te regeren⁶²! Alleen het Amerikaanse onderwijsstelsel in de Philippijnen wekte enige zucht tot navolging. Zo bezocht een commissie van Indische deskundigen in 1921 Manila om kennis te nemen van het schoolstelsel⁶³.

Voor zover van Nederlandse zijde in de jaren tussen beide wereldoorlogen over de Philippijnen gesproken en geschreven werd, ging dat doorgaans in een enigszins geamuseerd-verbaasde toonzetting, waarbij men zich vermaakte over de incompetentie van sommige Philippijnse autoriteiten of verwonderd stond over de naïveteit van die nieuwkomers op koloniaal gebied, de Amerikanen. Verder intervenueerde men een enkele keer te Washington om de Nederlandse ongerustheid tot uitdrukking te brengen over een te spoedige onafhankelijkheidsverklaring van de Philippijnen met het oog op de reacties die deze voor Nederlands-Indië zou kunnen hebben. Een dergelijke interventie had in 1924 plaats na een bezoek van gouverneur-generaal D. Fock aan zijn Amerikaanse collega te Manila (de eerste keer overigens dat een Nederlandse gouverneur-generaal een officieel bezoek aflegde buiten Nederlands-Indië, hetgeen men als symptoom zou kunnen zien van het zelfstandiger optreden van de Indische autoriteiten na de eerste wereldoor-

60. Idenburg, *Balans van beleid*, 124.

61. Idenburg aan Van Limburg Stirum 12 mei 1919, Van der Wal, *Volksraad*, I, 326.

62. Vergelijk *Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur*, L (1916) 458-461; zie ook de reisbrieven van M. van Geuns uit Manila aan het *Soerabajasch Handelsblad*, *ibidem*, 160-166.

63. Vergelijk het voorbericht bij G.J. Nieuwenhuis, *Opvoeding tot autonomie. Een sociaal-paedagogische studie van het Philippijnsch onderwijsstelsel, vergeleken met het Nederlandsch-Indische* (Groningen, 1923) 3.

log). Fock's gastheer, de reactionaire gouverneur-generaal Leonard Wood, drong er bij hem op aan, dat Nederland te Washington zijn invloed zou aanwenden tegen het denkbeeld om de Philippijnen onafhankelijk te maken. Bij zijn gast vond hij een willig oor. Fock achtte het, zoals hij weer terug in Buitenzorg aan de minister van koloniën rapporteerde⁶⁴,

aan niet den geringsten twijfel onderhevig, dat de loslating door Amerika van de Philippijnen hier te lande een zeer krachtigen weerslag zou vinden bij allen die bewust of onbewust streven naar staatkundige zelfstandigheid en dat onze taak om dergelijke aspiraties te leiden 'langs lijnen van geleidelijkheid' daardoor ten zeerste zou worden verzwaard.

Deze beschouwingen werden door minister van buitenlandse zaken jhr. H.A. van Karnebeek onderschreven, hetgeen ertoe leidde dat de Nederlandse gezant te Washington, jhr. de Graeff (Focks opvolger in 1926), werd uitgenodigd zijn invloed op prudente wijze aan te wenden. De Graeff had echter geen aansporing nodig: hij had, naar hij Van Karnebeek verzekerde, al meermalen bij vooraanstaande personen zich tegen de toekenning van onafhankelijkheid aan de Philippijnen uitgesproken, omdat die 'zeer storend zou werken op den rustigen voortgang van onze op geleidelijke ontwikkeling gerichte politiek'⁶⁵. Veel illusies over het effect van zijn *démarches* maakte hij zich overigens niet.

Wat voor de Nederlanders een schrikbeeld was, was dat vanzelfsprekend niet voor de Indonesische nationalistten. Zij zagen in Amerika het lichtend voorbeeld van de voogd die, anders dan de Nederlanders, zijn plicht wèl begreep. Een enkele maal werd in demonstratieve bijeenkomsten aan zulke gevoelens ook in het openbaar uitdrukking gegeven⁶⁶. De petitie-Soetardjo van 1936 was heel duidelijk door de hervormingen in de Philippijnen, een jaar eerder, geïnspireerd. Zo hadden de indieners oorspronkelijk in de petitie eveneens een termijn van tien jaar opgenomen waarbinnen Indië zelfbestuur zou moeten krijgen⁶⁷. Het Nederlandse bestuur achtte het dan ook geraden de banden met de nieuwe staat niet al te nauw aan te halen. Zo maakte minister van koloniën Welter bezwaar tegen een bezoek dat president Quezon in 1938 aan Nederlands-Indië wilde brengen⁶⁸,

64. Wood had in 1923 Nederlands-Indië bezocht; Focks reis was dus bedoeld als tegenbezoek. Zie verder zijn reisverslag van 29 april 1924, verbaal 6-6-1924, H⁷, Kol. 253 (geheim).

65. Verbaal 14-8-1924, X¹⁰, Kol. 255 (geheim).

66. Zie mailrapport 1932, no. 475 (geheim) dat het verslag bevat van een vergadering van de Partindo over de Philippijnen waar onder andere Amir Sjariffoedin het woord voerde. Ook in 1935 vond zo'n bijeenkomst plaats, ditmaal georganiseerd door het Volksraadlid Thamrin, zie R. de Bruin, *Indonesië. De laatste etappe naar de vrijheid* (Universiteit van Amsterdam, 1982) 46.

67. Vergelijk Perhimpunan Indonesia, *De petitie Soetardjo* (Leiden, s.a.) 30.

68. Welter aan minister van buitenlandse zaken Patijn, 15-7-1938, X 22. Deze brief en de bijbehorende voorstukken zijn helaas in het archief van het ministerie van koloniën niet meer te traceren, aangezien zij na uitlening zijn zoekgeraakt. De inhoud van Welters brief kon echter worden gereconstrueerd aan de hand van de brief van de minister van buitenlandse zaken aan de gezant te Washington van 9-8-1938, verbaal 16-8-1938, A 27, Kol. 527 (geheim).

aangezien dit zeker aanleiding zal kunnen vormen voor min of meer demonstratieve uitingen van Indische nationalistische zijde in de pers, in vergaderingen en in den Volksraad over de urgentie eener wijziging van de staatkundige verhouding tusschen Nederland en Indië, over het vooruitstrevend en democratisch bestuur der Vereenigde Staten in vergelijking met het Nederlandsche en soortgelijke ontboezemingen, welke in het huidig tijdsgewricht in hooge mate ongewenscht moeten worden geacht.

Deze stap had inderdaad het beoogde resultaat. Nadat de gezant te Washington had gewezen op de Nederlandse neutraliteitspolitiek die een bezoek van Quezon minder opportuun zou maken - de werkelijke reden werd zorgvuldig aan de Amerikanen verzwegen! - zag de Philippijnse president zich onder Amerikaanse druk genoopt van zijn bezoek af te zien. Ook latere pogingen van Quezon Indië te bezoeken strandden op een Nederlandse weigering, niettegenstaande de nadruk die van Philippijnse zijde op het partikuliere karakter van het bezoek werd gelegd⁶⁹.

Voor zover men zich in Nederlandse kring al oriënteerde op de ontwikkelingen in andere koloniale gebieden - de behoefte daaraan was, zoals gezegd, niet overmatig groot - dan was het altijd Brits-Indië geweest waarnaar de belangstelling uitging. Al in de negentiende eeuw, toen het nog ging om technische kwesties zoals de landrenteheffing, was dit subcontinent studieterrein geweest voor Nederlandse koloniale ambtenaren⁷⁰. Ook bij de decentralisatiewetgeving van 1903 had men zich gespiegeld aan het Brits-Indische voorbeeld⁷¹. Nu was men niet blind voor werkelijke of vermeende verschillen tussen het Britse en het Nederlandse bestuur die een vergelijking in de weg konden staan. Zo wees men in ambtelijke rapporten wel op de veel verder voortgeschreden verstedelijking en industrialisatie in India, terwijl ook de 'zeer hautaine' houding van de Engelse ambtenaren en partikulieren, waarbij die der Nederlanders in Indië in het algemeen gunstig zou afsteken, niet zonder betekenis werd geacht⁷². Ook zou de Britse bestuursambtenaar minder door allerlei zorgen voor de inlander worden belemmerd dan zijn Nederlandse evenknie⁷³. Op het punt van de opkomst van de nationalistische beweging en de daartegenover te volgen gedragslijn zag gouverneur-generaal Idenburg in 1913 echter duidelijke overeenkomsten: 'Wat hier geschiedt is voor

69. Verbaal 16-11-1939, X 48, Kol. 512 (geheim); 19-12-1939, G 55, Kol. 571 (geheim); 14-2-1940, 0 9, Kol. 576 (geheim); 19-4-1940, W 24, Kol. 582 (geheim). Welter en de Nederlands-Indische regering trokken in deze kwestie geheel dezelfde lijn.

70. D.H.A. Koff, 'De kontroleur G.K. van Hogendorp (1844-1879): een enthousiast statisticus' in: Van Anrooy, e.a., ed., *Between People and Statistics*, 192.

71. Vergelijk J.B. van der Houven van Oordt, *Aanteekeningen betreffende het Britsen Indisch bestuursstelsel* (Arnhem, 1901).

72. S.L. van der Wal, *De opkomst van de nationalistische beweging in Nederlands-Indie* (Groningen, 1967) 8, 57.

73. *Ibidem*, 24.

eenige jaren ook in Britsch-Indië geschied. Tot in details is er overeenstemming⁷⁴. In 1918 opnieuw met de portefeuille van koloniën belast, bleek Idenburg deze uitspraak nog niet vergeten. Hij bepleitte toen een vorm van bestuurlijke decentralisatie voor Indië in de geest van het door hem als 'hoogst interessant en voor ons zeer leerzaam' omschreven rapport van Montagu en Chelmsford⁷⁵.

De instelling van de Simon-commissie bleef evenmin onopgemerkt. Conservatieven als Weker en Colijn zagen er aanleiding in om ook de instelling van zo'n commissie te bepleiten. Ze zou dan plannen moeten voorbereiden voor een verdere bestuurlijke decentralisatie in Indië om de nationalisten de wind uit de zeilen te nemen⁷⁶.

Toen echter de Ronde-Tafel-Conferenties duidelijk maakten, dat het de Engelsen ernst was met hun voornemen de Brits-Indische staatsregeling te herzien, liefst in samenspraak met de voormannen van de nationalistische beweging, was de behoefte in rechtse kring om de Engelsen na te volgen al spoedig verdwenen. Nu was het de linkerkant in de Tweede Kamer die zich op de ontwikkelingen in Brits-Indië beriep om haar waarschuwing, niet te lang met hervormingen te wachten, kracht bij te zetten. Van minister van koloniën S. de Graaff kreeg zij echter in 1931 te horen, dat een vergelijking moeilijk te maken viel door de grote verschillen in cultureel, economisch en maatschappelijk opzicht die tussen Brits- en Nederlands-Indië zouden bestaan. Ook het feit dat het bestuur geheel anders was georganiseerd, 'waarbij', aldus De Graaff, 'in verscheidene opzichten het betere zeker niet aan Britse zijde is', zou zo'n vergelijking in de weg staan⁷⁷.

Daarna werd nog slechts sporadisch in ambtelijke stukken of Kamerverslagen naar Brits-Indië verwezen. Niets wijst erop dat de ontwikkelingen in dat uitgestrekte land systematisch aan het 'Plein' werden gevolgd. Het feit dat men in Den Haag besliste welke informatie van de consulaire vertegenwoordigers naar Batavia werd gezonden, maakte het voor de Indische regering nog moeilijker goed geïnformeerd te blijven⁷⁸. De oprichting van enkele internationaal georiënteerde afdelingen bij de Algemene Secretarie kon daaraan, bij gebreke van directe diplomatieke contacten, weinig veranderen, aangenomen al dat men op die in-

74. Idenburg aan J.H. de Waal Malefijt, 26 mei 1913, Van der Wal, *Opkomst*, 229; zie ook Idenburg aan A. Kuyper, 1 juni 1913, *ibidem*, 243.

75. *Handelingen Tweede Kamer*, 8-4-1919, 2085. Ook in zijn latere levensjaren behield Idenburg zijn belangstelling voor Brits-Indië, vergelijk Brouwer, *De houding van Idenburg*, 159.

76. Van der Wal, *Volksraad*, II, 79, 87; H. Colijn, *Koloniale vraagstukken van heden en morgen* (Amsterdam, 1928) 96.

77. Ch. G. Cramer, *Handelingen Tweede Kamer*, 20-2-1931, 1769-1771; A.M. Joekes 24-2-1931, 1802; De Graaff 25-2-1931, 1829.

78. C.B. Wels, *Aloofness and Neutrality. Studies on Dutch-Foreign Relations and Policy-Making Institutions* (Utrecht, 1982) 106.

formatie had prijs gesteld⁷⁹. De Engelsen waren met hun RTC-conferenties een horde gepasseerd, waarvoor de Nederlanders tot na de oorlog zijn blijven staan. Pas op de Hoge Veluwe in 1946 zijn zij het gesprek met de Indonesische republieken als gelijkwaardige onderhandelingspartners aangegaan.

Nederland ging tijdens het interbellum hoe langer hoe sterker het accent leggen op het exclusieve karakter van zijn koloniaal bestuur. Het isoleerde zich welbewust van de ontwikkelingen elders in Azië. Het had er geen behoefte aan de banden aan te halen met een nieuwe staat als de Philippijnen uit vrees voor nationalistische repercussies. Het sloeg de voortvarende Amerikaanse politiek ten opzichte van dat gebied met zorg en wantrouwen gade⁸⁰. Het was evenmin werkelijk geïnteresseerd in de ontwikkelingen in Brits-Indië, laat staan dat het daaraan lessen had willen ontleen. Men was overtuigd, dat een vergelijking tussen het Engelse en het Nederlandse koloniale systeem niet goed mogelijk en ook niet erg zinvol was. Groot-Brittannië - in tenminste even sterke mate gold dit voor Amerika - was in de Nederlandse zienswijze een wereldmacht; het kon zich permitteren fouten te maken en zelfs zijn heerschappij in India op het spel te zetten; een kleine mogendheid als Nederland kon dat niet.

Groote koloniale mogendheden [zo zei Welter in 1929,] kunnen desgewenscht de bladen der geschiedenis terugslaan, *wij* zullen ongetwijfeld met de meeste gestrengheid voor de consequenties van onze fouten worden gesteld⁸¹.

Dit zelfgekozen isolement deed het Nederlandse bestuur in toenemende mate het zicht op de werkelijkheid verliezen. Men geloofde niet alleen in het unieke karakter van het Nederlandse koloniale systeem - wat Van Mook bijvoorbeeld in 1942 nog deed opmerken dat Nederland nu eenmaal in andere verhouding tot Nederlands-Indië stond dan Engeland tot Brits-Indië⁸² -, maar ook in de meerdere voortreffelijkheid daarvan. Had niet zo'n bevoegd beoordelaar als Furnivall van de Nederlandse bestuursambtenaren op Java gezegd, dat zij 'social engineers' waren, waarbij de veel passievere opstelling van de Britse bestuursambtenaren maar pover afstak⁸³? Het gevoel overheerste, dat Nederland niet had te leren van Engeland of de Verenigde Staten maar dat onze koloniale naburen veel eerder konden leren van ons. Zo kon de katholieke afgevaardigde Max van Poll - hij zou na de oorlog nog een rol spelen als lid van de commissie-generaal - in 1938 in de Tweede Kamer met de meeste ernst betogen, dat de Nederlanders in

79. *Ibidem*, 108.

80. Gunther, *Inside Asia*, 368.

81. Van der Wal, *Volksraad*, II, 79.

82. Vergelijk Fasseur, 'Wissel op de toekomst', 274.

83. Furnivall, 'Administration', 350.

hun koloniaal systeem altijd dichter hadden gestaan bij de inheemsen dan de Engelsen bij hun Aziatische onderdanen, aan welke stelling het gezellig sociaal verkeer tussen de leden van de verschillende bevolkingsgroepen in de koffiekamer van het Volksraadgebouw ten grondslag lag⁸⁴!

Ook in Indië zelf raakte de Nederlandse bevolkingsgroep allengs in een steeds meer geïsoleerde positie. Naar gelang zij groter werd en de communicatie met het moederland beter, kreeg, zoals Baudet in zijn nawoord bij *Balans van beleid* heeft opgemerkt, de Europese samenleving een minder gemengd karakter⁸⁵. Niet alleen sociaal-cultureel maar ook politiek werden de scheidsmuren hoger. De invoering van gescheiden kiezerscorpsen bij de verkiezingen voor de Volksraad bespoedigde sinds 1925 het einde van de associatie-partijen waarin Nederlanders en inheemsen hadden samengewerkt. De tegenstellingen werden verder verscherpt door de non-coöperatiepolitiek enerzijds, de heftige toon van de Europese dagbladen anderzijds.

Opvallend is hoe pogingen dit isolement te doorbreken aan het einde van de jaren dertig zijn uitgegaan van Indonesische nationalistische zijde en juist niet van de Nederlanders (het kleine groepje progressieven rond het blad *Kritiek en Opbouw* buiten beschouwing gelaten)⁸⁶. De dreigende internationale situatie, vooral de Japanse machtsofplooiing, heeft die gewijzigde opstelling beïnvloed. Anders dan de Nederlanders waren nationalistische zegslieden als Thamrin veel sterker geneigd zich op de ontwikkelingen elders in Azië te oriënteren. Ook de hoop dat de uitgestoken hand het Nederlandse bestuur toeschietelijker zou maken in concessies aan de nationalistische beweging speelde een rol. Zelfs de Perhimpunan Indonesia, de radikale Indonesische studentenbeweging in Nederland, gaf de non-coöperatiepolitiek in 1938 uitdrukkelijk op. Veel succes hadden deze Indonesische toenaderingspogingen echter niet. De Nederlanders zagen er slechts het bewijs in, dat zij en niet de Engelsen in hun benadering van de nationalistische beweging op de goede weg waren. Tot het einde toe hebben zij zich illusies gemaakt over de stemming die onder de Indonesische bevolking ten opzichte van hun bestuur zou bestaan. De nationalist die zich openlijk uitsprak voor een onafhankelijk Indonesië, los van Holland, zouden een numeriek te verwaarlozen minderheid zijn, 'dun als het zilvertjesje van de rijstkorrel' om het in Colijn's proza te zeggen, hun beweging 'futiel' en niet representatief voor wat onder de bevolking leefde⁸⁷. Nog in december 1941 kon de commissie-Visman met voldoening vaststellen dat de wens om de band met Nederland te beëindigen onder de

84. *Handelingen Tweede Kamer* 24-2-1938, 1208.

85. Baudet, *Balans van beleid*, 354.

86. Over dit onderwerp uitvoeriger: Susan Abeyasekere, *One Hand Clapping: Indonesian Nationalists and the Dutch 1939-1942* (Monash, 1975).

87. Colijn, *Koloniale vraagstukken*, 45.

door haar gehoorde Indonesiërs niet was gehoord⁸⁸. Pas minister zonder portefeuille Soejono zou in 1942 in de Londense ministerraad duidelijk maken hoe ook de gematigde Indonesische nationalisten die het Nederlandse bestuur in hoge functies hadden gediend (Soejono was zelf lid van de Raad van Nederlandsch-Indië geweest) het Nederlandse gezag afwezen. 'Komt Nederland vrij, dan ook Indië vrij... Wat Gij Uzelf toewenscht, moet Gij ook anderen aandoen'⁸⁹! Hij wees ook op de ontwikkeling in Brits-Indië en de Philippijnen die het ideaal van het zelfbeschikkingsrecht onder de Indonesiërs nieuwe impulsen had gegeven. Moest samengaan met een Westerse mogendheid toch nog onvermijdelijk worden geacht, dan ging de voorkeur van de Indonesiërs uit naar het machtige Amerika⁹⁰!

In tegenstelling tot de Engelsen hebben de Nederlanders erop vertrouwd ook zonder tegemoetkomingen aan de nationalisten de toestand volledig meester te blijven. Zij zagen een onafhankelijk Indonesië niet als een reële mogelijkheid. Uit de *Handelingen* van de Staten-Generaal en van de Volksraad laat zich een rijke bloemlezing samenstellen van de argumenten die daartegen zouden pleiten. Met een ontmoedigende regelmaat werden die argumenten herhaald om nog na de tweede wereldoorlog de opinies in Nederland over de dekolonisatie van Indonesië te kleuren. De bevolking heette niet rijp, het land historisch noch staatkundig een eenheid. Het Nederlandse gezag alleen was de samenbindende factor. Werd dat gezag teruggetrokken, dan zouden chaos en verwarring hun intrede doen, het economische leven, dat de Westerse leiding niet kon ontberen, ineenstorten. Japan of de Verenigde Staten zouden zich dan wel van de archipel meester maken, waarmee een nieuw gezag, vreemder aan de Indonesische volken dan het onze, zich in dat gebied zou vestigen. Bleef vreemde interventie uit, dan zou de inheemse bevolking in elk geval zijn overgeleverd aan een 'oligarchie' van heel of half ontwikkelden, die slechts op eigen voordeel bedacht waren. Voortzetting van het Nederlandse bestuur was zo in laatste instantie niet een Nederlands maar een Indonesisch belang. Tenslotte was er de neiging om communisme en nationalisme op één hoop te vegen. De wijze waarop de communistische partij in Nederland zich vanaf het begin van haar bestaan opwierp als kampioen van de Indonesische onafhankelijkheid - David Wijnkoop zou in 1913 in het blad *De Tribune* als eerste de leus 'Indië los van Holland' gebruiken - heeft die neiging

88. *Verslag van de commissie tot bestudeering van staatsrechtelijke hervormingen* (2 dln., 2^e dr.; New York, 1944) II, 36-37.

89. Fasseur, 'Wissel op de toekomst', 273.

90. *Ibidem*, 272, 274.

ongetwijfeld versterkt⁹¹. De communistisch geïnspireerde opstanden op West-Java en West-Sumatra in 1926/1927 maakten de radikale nationalistische beweging nog verdachter.

Toch lijken deze overwegingen, die men nog wel met andere zou kunnen aanvullen, deels rationalisaties van een veel dieper gewortelde, instinctmatige, overtuiging, dat bij het verbreken van de koloniale band niet alleen Indië maar ook Nederland geen toekomst meer had. Baudet heeft in een boeiend opstel 'Nederland en de rang van Denemarken' uiteengezet, hoe wijd verbreid de overtuiging was, dat Nederland zonder Indië geen reële bestaansmogelijkheid had, dat doorsnijding van de koloniale band zou leiden tot verpaupering van Nederland⁹². 'Indië verloren, rampspoed geboren' - de pakkende titel van Sandberg's brochure uit 1914 - zegt in dit opzicht genoeg⁹³. Die slogan maakte in elk geval heel wat meer indruk dan Wijnkoops bijdrage aan de vaderlandse kretologie een jaar eerder.

Zelfs de SDAP was niet ongevoelig voor deze ondergangsstemming. Dat bleek in 1930 toen de sociaal-democraten pas na een stormachtig debat zwichtten voor de aandrang van de linkervleugel om zich uit te spreken voor de onvoorwaardelijke erkenning van het recht op nationale onafhankelijkheid van Indonesië, ook al kreeg die stelling in het koloniaal programma van de partij een weinig prominente plaats⁹⁴. Berekeningen van Tinbergen, reeds toen een nationaal orakel, zouden immers hebben aangetoond, dat bij een abrupte verbreking van de koloniale band niet minder dan 10% van de Nederlandse arbeiders werkeloos dreigde te worden, hetgeen Albarda, de leider van de partij, tot de bewogen uitroep bracht, dat men maar eens aan Drees moest vragen 'of de arbeidersklasse van Den Haag iets met Indië te maken heeft'⁹⁵!

Erkennen de sociaal-democraten zo, al ging het niet van harte, het recht op nationale onafhankelijkheid van Indonesië, de drie grote christelijke partijen en de twee liberale begonnen in de jaren dertig juist meer de 'nadruk te leggen op de handhaving van de band tussen Nederland en Indië. De Rijkseenheidsgedachte won veld, zoals een vergelijking van de verkiezingsprogramma's uit 1929 en 1937

91. Joop Morriën, *Indonesië los van Holland. De CPN en de PKI in hun strijd tegen het Nederlandse kolonialisme* (Amsterdam, 1982) 14. De CPN was ook de eerste partij die een Indonesiër in de Tweede Kamer bracht, te weten Roestam Effendi in 1933 gekozen op een lijst waarop Nederlandse en Indonesische kandidaten elkaar afwisselden.

92. H. Baudet, 'Nederland en de rang van Denemarken' in: Fasseur, *Geld en geweten*, II, 243.

93. Jhr. C.G.S. Sandberg, *Indië verloren, rampspoed geboren* (Den Haag, 1914).

94. Erik Hansen, 'The Dutch East Indies and the Reorientation of Dutch Social Democracy, 1929-1940', *Indonesia*, XXIII (1977) (Cornell) 59-85.

95. Vergelijk *Verslag van het Koloniaal Congres der SDAP in Nederland* (Amsterdam, 1930) 14, 27. Zie ook P.J. Schmidt, *Het koloniale gevaar. De beteekenis van het moderne imperialisme, zijn winstbronnen en machtsgebieden* (Amsterdam, 1931) 19-23, waar de cijfers van Tinbergen bestreden worden.

duidelijk maakt⁹⁶. Men kan die opstelling zien als een reactie op de koerswijziging van de SDAP in de koloniale politiek; deels werd zij ook ingegeven door de wens om de NSB de wind uit de zeilen te nemen. Een verklaring zou echter ook kunnen zijn, dat, naarmate de opkomst van het fascisme en nationaal-socialisme de politieke toekomst van de kleine staten verduisterde, in de band met Indië meer en meer een garantie werd gezien voor de handhaving van de positie van Nederland tussen de mogendheden. Naar mate de zelfstandigheid en neutraliteit van Nederland minder vanzelfsprekend werden, klampte men zich meer aan Indië vast als plechtanker van het nationale volksbestaan.

Als het getij verloopt moet men de bakens verzetten. Die waarschuwing hebben de Nederlanders onvoldoende ter harte genomen. Terwijl de geesten in Engeland in de jaren tussen de beide wereldoorlogen geleidelijk vertrouwd werden gemaakt met de gedachte van een machtsoverdracht in India, was in Nederland eerder van een tegengestelde tendens sprake. Nederland was trots op zijn koloniaal bestuur, waarvan het meende dat het aan andere mogendheden ten voorbeeld kon worden gesteld. Het zag de eeuwenoude historische band die het met Indië verbond als iets dat volstrekt uniek was, onvergelijkbaar met de koloniale verhoudingen elders. Naarmate de wereld vijandiger werd, leek Nederland zich meer en meer af te sluiten van de werkelijkheid om zich heen. Het koesterde zich aan zijn koloniaal bezit, aan Indië, die 'oase van rust en orde te midden van woeling en onrust alom', zoals minister Welter in februari 1940 lyrisch zei⁹⁷. Wel heel onvoorbereid zou ons land vijf jaar later het dekolonisatietijdperk binnentreden.

96. Vergelijk *Parlement en kiezer*. Jaarboekje 1932-1933 en 1939-1940. In hun verkiezingsprogramma's van 1937 spraken zowel de RKSP als de CHU en de Liberale Staatspartij zich met zoveel woorden voor de bevordering van de rijkseenheid uit. De ARP volstond met het bepleiten van een krachtige gezagshandhaving, de Vrijzinnig-Democratische Bond met een versterking van de economische samenwerking. In 1929 kwam het woord rijkseenheid nog niet in de verkiezingsprogramma's voor en lag de nadruk veel meer op de bevordering van de deelneming der inheemse bevolking in Nederlands-Indië aan wetgeving en bestuur daar te lande.

97. *Handelingen Tweede Kamer*, 27-2-1940, 1159.

De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlands-Indië

RECENSIEARTIKEL DOOR ELSBETH LOCHER-SCHOLTEN

R.C. Kwantes, *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië, eerste stuk 1917-medio 1923* (Uitgaven van de commissie voor bronnenpublicatie betreffende de geschiedenis van Nederlandsch-Indië 1900-1942 van het Nederlands Historisch Genootschap, no. 8; Groningen: Wolters-Noordhoff, 1975, 625 blz., ISBN 9001519709); *idem, ibidem, tweede stuk, medio 1923-1928* (*ibidem*, no. 9; *ibidem*, 1978, 864 blz., f102,50, ISBN 9001519717); *idem, ibidem, derde stuk 1928-augustus 1933* (*ibidem*, no. 10; *ibidem*, 1981, 948 blz., f155,—, ISBN 9062430198); *idem, ibidem, vierde stuk augustus 1933-1942* (*ibidem*, no. 11; *ibidem*, 1982, 846 blz., f130,—, ISBN 9062430309).

Op 29 oktober 1982 overhandigde R.C. Kwantes op de jaarvergadering van het Nederlands Historisch Genootschap het laatste lijvige deel van de door hem verzorgde bronnenpublicatie over de nationalistische beweging in het voormalige Nederlands-Indië aan de voorzitter van het NHG, E.H. Kossmann. Deze handeling vormde de afsluiting van een wetenschappelijke onderneming, die in 1960 begon en uiteindelijk zou resulteren in ruim 8000 bladzijden gedrukte archivalia over de periode 1900-1942, afkomstig uit het archief van het vroegere ministerie van koloniën. In de twaalf dikke delen van deze CBNI-serie van het NHG kwamen achtereenvolgens aan de orde: het onderwijsbeleid, de Volksraad en de staatkundige ontwikkeling, de opkomst van het nationalisme, het economisch beleid en, last but not least, - als vervolg op het deel over de opkomst van de nationalistische beweging de hier te bespreken delen over de ontwikkeling daarvan¹. Daar nu achter de CBNI-serie een punt is gezet, lijkt het goed eerst enige aandacht te besteden aan de opzet van de serie.

De eerste plannen daarvoor ontstonden in een periode, dat de wetenschappelijke belangstelling in Nederland allerminst om een dergelijke uitgave leek te vragen. De positie van dit onderdeel van de historische wetenschap was, afgezien van de persoonlijke interesse van enkele hoogleraren in de geschiedenis en de sociologie zoals W.F. Wertheim in Amsterdam en H. Baudet in Groningen, institutioneel zwak te noemen. In Leiden zou de leerstoel in de geschiedenis van de overzeese gebiedsdelen en het zeewezen in 1960 na het overlijden van T.H. Milo worden opgeheven². Alleen Utrecht kon in dat jaar nog bogen op een buitengewoon hoogleraarschap in de geschiedenis van 'betrekkingen van Nederland (en andere Europese landen) met de overzeese wereld', een eufemistische omschrijving ter vermindering van het impopulaire woord kolonialisme. Deze leerstoel, overblijfsel van de in 1925 opgerichte 'oliefaculteit', was na de tweede wereldoorlog in de vakgroep geschiedenis geïntegreerd. W.Ph. Coolhaas, die deze functie sinds 1955 vervulde, zou pas

1. S.L. van der Wal, ed., *Het onderwijsbeleid in Nederlands-Indië* (Groningen, 1963); *Idem, De Volksraad en de staatkundige ontwikkeling van Nederlands-Indië* (2 dln.; Groningen, 1964-1965); *Idem, De opkomst van de nationalistische beweging* (Groningen, 1967); P. Creutzberg, *Het economisch beleid in Nederlandsch-Indië* (3 dln.; Groningen, 1972-1975); R.C. Kwantes, *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië* (4 dln.; Groningen 1975-1982).

2. Pas in 1970 zou, nu vanwege het Leids Universiteits Fonds, een bijzonder hoogleraarschap in de geschiedenis van de Europese expansie worden gecreëerd, bezet door respectievelijk mevr. dr. M.A.P. Meilink-Roelofs en dr. mr. C. Fasseur.